

СУДОВА ПРАКТИКА ЯК ЧИННИК РОЗМЕЖУВАННЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ Й ЦИВІЛЬНОЇ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ФОРМ

У статті йдеться про систему ознак господарської процесуальної форми, що відрізняють її від цивільної процесуальної форми. На підставі загальних положень сформовано погляд на судову практику, котра є основним чинником відокремлення особливостей, що характеризують господарську процесуальну форму. Також дано аналіз умов адаптації господарської процесуальної форми до потреб господарських відносин.

Ключові слова: форма, процес, ознака, специфіка, судова практика.

Господарська процесуальна форма, як і інші види судових форм захисту, перебуває в центрі уваги науковців. Теоретики господарського процесуального права досліджують це важливе правове явище в різноманітних аспектах, спрямовуючи свої зусилля на поглиблення наукових знань і підвищення ефективності процесуального права. Разом із тим, не всі сторони господарської процесуальної форми отримали достатню реалізацію в науці і практиці господарського процесу. Зокрема, потребує окремого розгляду питання про ознаки господарської процесуальної форми.

Ознаки господарської процесуальної форми відображаються у працях таких процесуалістів, як Г. А. Жилин [1], Б. М. Поляков [2], В. В. Блажеев [3], А. А. Латкін [4], Н. А. Промошина [5], В. К. Мамутов [6] та інших. Однак ця проблема вимагає поглибленого розгляду з урахуванням ряду факторів. Перш за все у центрі юридичної думки перебувають такі види процесуальної форми, як кримінальна та цивільна, а господарська й адміністративна процесуальні форми перебувають у стані становлення й вимагають детальних теоретичних обґрунтувань. Механічне копіювання здобутків інших галузевих наук не враховує істотної специфіки господарських процесуальних відносин і потребує достатньо обережного застосування. Прогалини та кальки в науці є гальмом розвитку господарської юрисдикції, істотно знижують ефективність судового захисту прав суб'єктів господарювання. Сучасні концепції господарської процесуальної форми базуються на наукових положеннях, сформульованих у значній своїй частині за умов існування радянсько-

го права. Докорінні зміни усієї правової системи і власне правове регулювання вирішення конфліктів у господарській сфері вимагають відповідного розвитку правової доктрини.

При цьому одним із найбільш складних і неоднозначних питань є розмежування господарської процесуальної форми з цивільною процесуальною, що має відповідне відображення і в площині їхніх ознак.

Метою дослідження є визначення системи ознак господарської процесуальної форми, що відрізняють її від цивільної процесуальної форми.

Діяльність спеціалізованих судів у сфері господарювання та її протікання на підставі окремого регламенту зовсім не є загальновизнаним світовим стандартом: значна кількість держав обходиться без аналогів спеціалізованого господарського судочинства. У літературі наголошується, що окремі розбіжності між цивільною й арбітражною (господарською) процесуальними формами не піддаються логічному обґрунтуванню [1, с. 153]. Порівняльний аналіз вітчизняного господарського та цивільного процесуального законодавства призводить до висновку про відсутність істотної специфіки, а наявні розбіжності справляють враження не важених особливостей, а прорахунків законодавця. Видаються дещо перебільшеними пропозиції окремих науковців рішуче позбавитися усього, що було додано в господарській процесуальній формі шляхом запозичення з цивільного процесу [2, с. 391]. Намагання знайти специфіку там, де її немає, не може вважатися корисним ні в науці, ні в практиці, адже це призводить до по-

© Є. А. Таликін, 2012

милкових висновків, необґрунтованих теорій, порушень прав окремих суб'єктів. Окремі автори, вказуючи на копіювання моделі цивільного процесу як на недолік, закликаючи до побудови спеціального порядку, висловлюють твердження, котрі в кінцевому результаті зводяться до традиційних пропозицій, властивих усім судовим формам захисту: підвищення значення стадії підготовки до розгляду, регулювання спрощених процедур за окремими категоріями справ тощо [3, с. 175–179]. У науці висловлена думка, до якої варто дослухатися, про наявну кореляцію між питаннями про самостійність господарської (арбітражної) процесуальної форми та самостійність галузі господарського (арбітражного) процесуального права [4, с. 15]. Н. А. Громошина доходить висновку про те, що наявна диференціація, тобто поява двох процесуальних кодексів і відносно самостійних процесів — результат дії переважно суб'єктивних факторів, а не об'єктивних передумов, пропозиції про єдиний процесуальний цивілістичний кодекс є правильними по суті, але не відповідають реаліям і обстановці сучасного періоду [5, с. 10].

Специфіка господарської процесуальної форми не є самою цінністю, а тільки вказує на її інструментальну якісну придатність. Метою наукового пошуку має бути не відшукування підстав для побудови аргументів на користь самостійності господарської процесуальної форми, що практично не оспорюється у вітчизняному правовому полі. Зусилля науковців і практиків мають спрямовуватись на удосконалення її механізмів тими засобами, що є найбільш придатними для вирішення окремих завдань і використання позитивного напрацьованого століттями досвіду цивільного процесу, що бере свій початок в еталоні світового масштабу — римському праві і посідає не останнє місце серед шляхів оптимізації господарського судочинства.

Разом із тим не можна вважати існування окремої господарської процесуальної форми випадковістю. Видатними вітчизняними теоретиками права рішуче заперечується приватно-правовий або ліберально-цивілістичний підхід до регулювання сучасних економічних відносин, підкреслюється відповідність саме господарсько-правового підходу у формуванні арбітражного (господарського) судочинства [6, с. 131]. Справедливо зауважується те, що будь-яка відокремленість економіки від права призводить до уповільнення економічних процесів [7, с. 49]. Слід зважати не тільки на

об'єктивні критерії побудови судової форми захисту, але й на доцільність організації судової влади, суб'єктивні фактори правової реальності. Тому дещо передчасними видаються твердження окремих авторів про те, що арбітражну (господарську) процесуальну форму захисту в якості самостійної форми захисту прав і охоронюваних законом інтересів можна виділяти «виключно за предметною ознакою з метою відобразити певну специфіку розгляду «спорів у сфері економічної діяльності», але не за характером, особливостями процедури захисту прав і охоронюваних законом інтересів, що здійснюється тим чи іншим суб'єктом» [8, с. 91].

Як зауважує Н. А. Громошина, господарський (арбітражний) процес існує, і з цим не можна не погодитись [5, с. 26]. В. В. Блажеев пропонує зважати на ряд факторів при обґрунтуванні доцільності існування окремої процесуальної форми для розгляду і вирішення спорів у господарській сфері: відповідність традиціям та національно-територіальному устрою, врахування політичних і економічних моментів, здатність змінити на краще правозастосовчу практику [3, с. 172]. Д. М. Притика зауважує, що встановлена законом для господарського суду форма діяльності найбільш пристосована для розгляду і розв'язання господарських спорів, повною мірою враховує вплив господарського суду на економіку України, а передбачений законом порядок розгляду господарських спорів цілком забезпечує виконання завдань, поставлених перед господарськими судами [9, с. 7]. Господарське судочинство відповідає правовим традиціям в державі, сприяє зручності функціонування судової системи, підвищує доступність правосуддя у всіх сферах суспільного життя, реалізує диференційований підхід до різних соціальних потреб тощо.

Доречно процитувати Т. А. Григор'єву, яка розглядає господарський процес як похідну функцію арбітражу [10, с. 156]. Існування окремої мережі судів і спеціального регламенту створює відокремлені межі, в рамках яких функціонує, розвивається й удосконалюється форма вирішення конфліктів у сфері господарювання. Заслужує на увагу також твердження про те, що процесуальна форма (у тому числі й господарська процесуальна) отримує найбільш чіткий вираз тільки в тому випадку, якщо в системі юрисдикційних органів утворюється спеціальний орган, викликаний до життя необхідністю захисту матеріальної галузі права [10, с. 156]. Зауважимо,

що діяльність мережі спеціальних органів неминуче призводить до формування певної традиції та настанов у роботі, єдиних підходів до окремих питань, що у випадку господарських судів відображається в господарській судовій практиці. Аналізуючи цивільну процесуальну систему, Д. Я. Малешин обґрунтовує висновок про те, що законодавство, будучи її ключовим моментом, не завжди дає істинне уявлення про національний цивільний процес. Правозастосовча практика часто значно змінює початковий зміст процесуальних інститутів, закріплених у законодавстві, а доктрина встановлює інші орієнтири в їхньому розвитку [11, с. 13]. Справедливість наведеного твердження поширюється і на сферу господарської юрисдикції у вітчизняному правовому полі. Слід дослухатись до думки тих практичних працівників, котрі зауважують, що різний процесуальний порядок вирішення конфліктів у цивільному і господарському обігу склався поступово [12, с. 49]. Тому на підставі нормативних правил складається судова практика господарського судочинства, що враховує особливості підприємницьких відносин і корегує наявну модель процесуальної форми. За таких умов особливості процесуальної форми розгляду господарських справ визначаються не стільки законом, скільки судовою практикою.

Учасниками господарських справ у переважній більшості є юридичні особи або громадяни-підприємці, що обумовлює напрацювання певних підходів у тлумаченні в судовій діяльності оціночних і відносно визначених понять. Так, наприклад, якщо в цивільному судочинстві хвороба сторони буде поважною причиною для поновлення пропущеного на оскарження терміну чи нез'явлення в судові засідання, то в господарському процесі хвороба представника підприємства такого значення не матиме. Похилий вік позивача в цивільному судочинстві може бути визнаний підставою для відстрочки оплати судового збору, а в господарському судочинстві ця обставина не відіграє жодної ролі. У науці висловлена досить суворая думка про те, що відсутність нормального порядку в господарюючого суб'єкта не може слугувати підставою для відновлення будь-яких термінів [2, с. 391]. Важливим фактором регулювання господарських процесуальних відносин є поєднання інтересів суб'єктів господарювання із дотриманням публічних інтересів [13, с. 178–179], конфлікт між якими виражений набагато вагомніше, ніж у цивільному процесі.

Цивільне судочинство опосередковує значну кількість справ, предметом яких є особисті немайнові права, відносини, тісно пов'язані з особами учасників: сімейні справи, справи щодо захисту честі, гідності та ділової репутації, трудові справи тощо. Неминучим наслідком є те, що в орбіту судочинства втягуються особисті, емоційні мотиви, а суд значною мірою спирається на моральні категорії. Одним із основних доказів в цивільному судочинстві є покази свідка, який є живою людиною — може помилятися, обманювати, забувати. Відповідно, дослідження й оцінка доказів судом відбувається з урахуванням цих факторів. Про це свідчить, зокрема, Б. М. Пеляков: в господарському обороті використовуються здебільшого письмові докази: договори, накладні, акти, довіреності, листи, телеграми тощо [2, с. 391]. Т. В. Степанова визначає в якості особливості змісту поняття «процесуальна форма» в господарському процесі підтвердження фактичних даних по справі тільки певними засобами доказування [14, с. 4]. Господарське судочинство в переважній більшості стикається з емоційно нейтральними справами, заснованими на підприємницьких розрахунках. Основними доказами є документи, оцінка яких відбувається на формальних підставах.

Різняться можливості сторін у використанні правової допомоги. Для підприємців оплата послуг юриста не викликає такої проблеми, як це має місце стосовно пересічного учасника цивільного судочинства. Отже, загальні вимоги з боку суду до рівня юридичної грамотності сторін в господарському судочинстві мають бути вищими. Якщо юридична неосвіченість з боку учасників цивільного судочинства може мати певне виправдання та деякою мірою компенсується судом шляхом більш детального роз'яснення прав і обов'язків, способів і наслідків їхньої реалізації, то господарське судочинство позбавлене подібних проблем. У літературі обґрунтовується доцільність пред'явлення підвищених вимог процесуального характеру до осіб, що беруть участь у справі, а це дозволить зробити арбітражну (господарську) процесуальну форму максимально ефективною з позиції досягнення її мети і завдань [3, с. 176].

Підприємницький характер справ, що розглядаються у формі господарського судочинства, також впливає на своєрідність судової практики, а мова йде про діяльність з метою отримання прибутку, тобто більш високий рівень потреб, ніж ті, що захищаються в порядку

цивільного судочинства. В узагальненому вигляді господарські спори — це спори про дохід. У науці йдеться про те, що господарські спори виникають між суб'єктами господарювання у зв'язку зі здійсненням ними їхніх прав і обов'язків у процесі господарської діяльності та мають високий рівень конфліктності інтересів і не отримали розв'язання у позасудових формах [9, с. 7]. Підприємцем, у широкому розумінні цього поняття, не пробачається недбалість у процесуальних діях із захисту своїх прав, на що звертається увага як науковців, так і практиків [2, с. 391]. Можливості підприємців в оплаті судового збору, вартості експертиз та інших видів судових витрат є набагато більшими, ніж в учасників цивільного процесу.

Отже, судова практика виявляє та виокремлює характерні для сфери господарювання особливості відносин із захисту прав та інтересів її суб'єктів. Але за розвитком особливостей не варто втрачати єдиного позитивних напрацювань у галузі приватного процесу й заперечувати їх значення. Зокрема, забезпечення динаміки процесів в господарюванні, завдяки стислому судовому розгляду, не може вважатися завданням більш глобальним, ніж справедливе вирішення спорів і реальне забезпечення можливості використання процесуальних прав. Тому, на нашу думку, тільки зважений підхід, заснований на запозиченні корисного досвіду інших судових форм, врахуванні особливостей господарських відносин, гармонійному поєднанні регулювання за допомогою нормативних приписів і судової практики, використанні як спрощення, так і деталізації судових процедур є запорукою формування ефективної і справедливої процедури розгляду господарських справ.

З урахуванням викладеного вважаємо, що відмінність між господарською та цивільною судовими формами захисту реалізується через призму судової практики. Загальною ознакою, що характеризує господарську процесуальну форму в порівнянні з цивільною процесуальною формою, є *більший формалізм, суворість і вимогливість*. Проявляється це у тлумаченні оціночних і відносно визначених понять, засобах доказування та їхній оцінці, вимогливості до юридичного оформлення процесуальних дій тощо.

Список використаної літератури

1. Жилин Т. А. Правосудие по гражданским делам: актуальные вопросы : монография / Г. А. Жилин. — М. : Проспект, 2010. — 576 с.

2. Поляков Б. М. Развитие реформирования хозяйственно-процессуального законодательства / Б. М. Поляков // Хозяйственное законодательство Украины: практика применения и перспективы развития в контексте европейского выбора : сб. науч. тр. / НАН Украины, Ин-т экономико-правовых исследований ; редкол. : Мамутов В. К. (отв. ред.) и др. — Донецк : ООО «Юго-Восток, Лтд», 2005. — С. 389—392.

3. Блажеев В. В. Некоторые актуальные вопросы дальнейшего совершенствования арбитражно-процессуальной формы. Проблемы доступности и эффективности правосудия в арбитражном и гражданском судопроизводстве / В. В. Блажеев // Материалы Всероссийской научно-практической конференции (Москва, 31 января — 1 февраля 2001 г.). — М. : Лиджист, 2001. — С. 172—179.

4. Латкин А. А. Процессуальная форма разрешения дел в арбитражном суде первой инстанции : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.15 «Гражданский процесс; арбитражный процесс» / А. А. Латкин. — Самара, 2003. — 196 с.

5. Громошина Н. А. Дифференциация и унификация в гражданском судопроизводстве : автореф. дис. на соискание ученой степени д-ра юрид. наук : спец. 12.00.15 «Гражданский процесс; арбитражный процесс» / Н. А. Громошина. — М., 2010. — 49 с.

6. Мамутов В. К. Арбитражні суди та економіка / В. К. Мамутов // Вісник господарського судочинства. — 2001. — № 1. — С. 127—131.

7. Коростей В. Господарське законодавство — основа ефективної економіки / В. Коростей // Право України. — 2005. — № 8. — С. 48—52.

8. Канюкаева А. Р. Система процессуальных форм защиты в российском праве : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история правовых учений» / А. Р. Канюкаева. — Самара, 2009. — 250 с.

9. Притика Д. М. Організаційно-правові засади становлення і діяльності господарських судів України : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.10 «Судоустрій, прокуратура та адвокатура» / Д. М. Притика. — Х., 2003. — 409 с.

10. Григорьева Т. А. Проблемы арбитражной юрисдикции в России. История возникновения и пути решения на современном этапе : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.15 «Гражданский процесс; арбитражный процесс» / Т. А. Григорьева. — Саратов, 2002. — 476 с.

11. Малешин Д. Я. Гражданская процессуальная система России : автореф. дис. на соискание ученой степени д-ра юрид. наук : спец. 12.00.15 «Гражданский процесс; арбитражный процесс» / Д. Я. Малешин. — М., 2011. — 62 с.

12. Булка В. І. Реформування судової системи України та господарські суди / В. І. Булка // Вдосконалення судоустрою та господарського судочинства: проблеми і перспективи: матеріали наук.-практ. конф. (К., 12–13 квітня 2006 р.). — К., 2006. — С. 49–53.

13. Вінник О. М. Теоретичні аспекти правового забезпечення реалізації публічних і приватних інтересів в господарських товариствах: дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.04 «Господарське право, господарсько-процесуальне право» / О. М. Вінник. — К., 2004. — 631 с.

14. Степанова Т. В. Доказування та докази в господарському процесі України: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.04 «Господарське право, господарсько-процесуальне право» / Т. В. Степанова. — Одеса, 2002. — 188 с.

15. Выступление Председателя Конституционного Суда РФ В. Д. Зорькина на VI Всероссийском съезде судей // Российская юстиция. — 2005. — № 1–2. — С. 13.

16. Рустамов Х. У. Дифференциация форм уголовного процесса: дис. ... д-ра юрид. наук:

спец. 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика; оперативно-розыскная деятельность» / Х. У. Рустамов. — М., 2003. — 339 с.

17. Чучунова Н. С. Дифференцированный порядок рассмотрения арбитражными судами споров, возникающих из публичных правоотношений: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.15 «Гражданский процесс; арбитражный процесс» / Н. С. Чучунова. — М., 2007. — 35 с.

18. Проблеми теорії та практики цивільного судочинства: монографія / В. В. Комаров, В. І. Тертишніков, В. В. Баранкова та ін.; за заг. ред. В. В. Комарова. — Х.: Харків. юридичний, 2008. — 931 с.

19. Степаненко Т. В. Судочинство у справах за позовами про захист прав та інтересів невизначеного кола осіб: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 — «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Т. В. Степаненко. — Харків, 2008. — 181 с.

Стаття надійшла до редакції 26.09.2012 р.

УДК 347.27

І. Ф. Коваль,

*канд. юрид. наук,
доцент,*

Донецький національний університет

ЗАЛУЧЕННЯ МАЙНОВИХ ПРАВ ПРОМИСЛОВОЇ ВЛАСНОСТІ ДО ЗАСТАВНИХ ВІДНОСИН

Проведено дослідження питань залучення майнових прав на об'єкти промислової власності до заставних відносин. На підставі аналізу встановлено особливості використання майнових виключних прав в якості предмета застави і сформульовано пропозиції щодо удосконалення національного законодавства у цій сфері.

Ключові слова: застава, правовідносини, майнові права, об'єкт промислової власності, договір застави.

Поряд із безпосереднім використанням об'єктів промислової власності у господарсько-виробничій діяльності виключне право забезпечує його носію низку можливостей, пов'язаних із залученням цього права до комерційного обороту з метою повноцінної реалізації своїх економічних інтересів. Одним із проявів зазна-

чених процесів виступає залучення майнових прав на об'єкти промислової власності до заставних відносин. Використання в якості предмета застави майнових виключних прав надає правовласнику додаткових можливостей в частині забезпечення виконання своїх зобов'язань за укладеними договорами.

© І. Ф. Коваль, 2012